

ÖNKÉPZÉS, EPIGONIZMUS, ALMANACHLÍRA Kun Bertalan és a műkedvelő poézis*

PORKOLÁB TIBOR

Kun Bertalant (1817–1910) gagybátori és miskolci református lelkészként, a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspökeként, az Egyetememes Konvent egyházi elnökeként, valamint egyházi íróként tartja számon a közösségi emlékezet.¹ A korabeli lapok számos liturgiai, szónoklattani, egyházjogi és egyháztörténeti értekezését adják közre.² Önálló kiadványként jelenik meg – többek között – gagybátori lelkészi beköszöntő beszéde, a vegyes házasságok ügyében készített vitairata és egyházi szónoklattana.³ Szónoki hírnevét kiteljesítő halotti és ünnepi beszédei közül is jó néhány olvasható nyomtatásban.⁴ Korának egyik legtekintélyesebb egyházi vezetője, akinek példátlanul hosszú és sikeres karrierjét elismerések és tiszteletnyilvánítások sora kíséri: királyi tanácsossá nevezik ki, a Lipót-rend középkeresztjével tüntetik ki, lelkészi-püspöki jubileumait fényes ceremóniákkal ünneplik meg,⁵ „patriárkaként” veszi körül a köztisztelet és a közszeretet,⁶ közvetlenül halála előtt pedig Miskolc város díszpolgári címét is elnyeri.⁷ Ifjúkori költői törekvései

* A tanulmány a Miskolci Egyetem FI Kiválósági Program keretében, az EMMI támogatásával készült.

¹ Életpályájáról és egyházi írói munkásságáról lásd: (V.): Kun Bertalan, superintendens, *Vasárnapi Ujság* 1866/35. 417–418; ry.: Kun Bertalan, *Vasárnapi Ujság* 1891/38. 609–610; RADÁCSI 1891; Kun Bertalan, *Szabadság* 1897. jan. 23.; SZENDREI 1911, 357–361; ZOVÁNYI 1977, 355; EVVA 2007; KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY 2009; KOCSIS 2010.

² Például a *Protestans Egyházi és Iskolai Lapok*ban 1845 és 1848 között tucatnyi értekezése jelenik meg: 1845/30. 697–704; 1845/31. 721–726; 1845/45–46. 1057–1061, 1081–1089; 1846/8. 173–184; 1846/17. 385–389; 1846/42. 995–1001; 1846/47. 1105–1113; 1847/46. 1246–1251; 1848/3. 76–86; 1848/10. 289–297; 1848/11–12. 323–327, 369–375; 1848/48. 1192–1198.

³ KUN 1842; KUN 1844; KUN 1855.

⁴ Lásd például: KUN 1859; KUN 1860; KUN 1865; KUN 1866; KUN 1868; KUN 1873; KUN 1879; KUN 1900.

⁵ Lásd a sajtótudósításokat: *Borsodmegyei Lapok*, 1891. szept. 22.; *Sárospataki Lapok*, 1891/38–39; *Borsodmegyei Lapok*, 1900. jún. 8., jún. 12.; *Szabadság*, 1900. jún. 13.; *Miskolci Napló*, 1907. máj. 28.; *Borsodmegyei Lapok*, 1907. máj. 28., máj. 29.; *Ellenzék*, 1907. máj. 30., jún. 1.

⁶ Lásd például Lévay József költeményét, amely kilencvenedik születésnapja alkalmából köszönti: LÉVAY 1907.

⁷ Erről lásd: DOBROSSY 1996.

ugyanakkor kevésbé ismertek: legfeljebb egy-két bio-bibliográfia⁸ tartja számon, hogy az 1830-as és az 1840-es évek fordulóján több verse is megjelenik korabeli lapokban (a *Társalkodóban*, az *Athenaeumban*, a *Koszorúban*) és a *Részvét gyöngyei* című almanachban,⁹ kéziratban maradt költeményei¹⁰ pedig teljesen ismeretlenek. Tanulmányom e perifériálisnak tekinthető verselői praxis és szövegkorpusz vizsgálatához szükséges szociológiai-antropológiai és poétikai-esztétikai kontextusok feltárására tesz kísérletet – abban a reményben, hogy ez az értelmezői munka kiegészítheti a korabeli költészet intézményes működésével és köznyelvével kapcsolatos ismereteket.

Kun Bertalan költeményeihez és e költeményekhez tartozó szerzőfigurához célszerűnek látszik a dilettantizmus fogalmával közeledni. A magyar irodalmi nyilvánosságban a XIX. század közepén a *dilettans* (vagy *dilettant*) elsősorban műkedvelőt jelent, vagyis olyan befogadót (olvasót), aki gyönyörködik a szépmesterségekben (a poézisben), illetve aki saját kedvtelésére gyakorolja a művészeteket (a verscsinálást).¹¹ Így definiálja e fogalmat például a *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei*hez csatolt szómagyarázataiban Kazinczy Ferenc,¹² német–magyar „szókönyvében” Márton József,¹³ egy 1834-ben kiadott magyar–német levelező-könyv,¹⁴ valamint a *Közhasznu esmeretek tára* és a Czuczor–Fogarasi-szótár is.¹⁵ Bajza József és Kazinczy Gábor önértelmező szövegeiben a *dilettans* (vagy *dilettant*) ugyancsak olyan műkedvelőt jelent, aki – az „ex professo” tevékenykedő művésszel és tudóssal ellentétben – „privát passió”-ként műveli a művészeteket és a tudományokat.¹⁶ E dilettantizmus-fogalom a nevelés, a képzés, az önművelés korabeli koncepcióiban is fontos szerephez jut. Feltűnik például a csiszoltság diskurzusában, hiszen – ahogy Rákai Orsolya megállapítja – „a művelt, elegáns ember nyitottsága és szabadsága abban is megnyilvánul, hogy a művészeteket (tudományokat) pusztán kedvtelésből űzi, illetve szemléli, pusztán magáért művészetért, illetve tudásért, nem pedig anyagi kényszerből, mecénások jóindulatának és követeléseinek függvényében”.¹⁷ Összefüggésbe hozható azzal az önképzőköri poézissel is, amely az 1830-as években bontakozik ki a magyarországi tanintézményekben: a Debreceni Református Kollégium verselgető

⁸ SZINNYEI 1900, 450–452; HADOBÁS 2005, 59–60.

⁹ KUN 1838; KUN 1839a; KUN 1839b; KUN 1839c; KUN 1839d; KUN 1839e; KUN 1840.

¹⁰ E kéziratokat lásd: FV.

¹¹ A fogalom jelentéseiről és jelentésváltozásairól lásd: HÁSZ-FEHÉR 2015; HÁSZ-FEHÉR 2016.

¹² KAZINCZY 2009, 190.

¹³ MÁRTON 1810, 236.

¹⁴ *Levelező-könyv* 1834, 438.

¹⁵ *Közhasznu esmeretek tára* 1839, 87; CZUCZOR–FOGARASI 1867, 678.

¹⁶ Bajza József – Toldy Ferencnek (1826. jún. 28.) = BAJZA–TOLDY 1969, 323; Kazinczy Gábor – Toldy Ferenchez (1851. okt. 20.) = JAKAB 1879–1880, VII, 324; KAZINCZY G. 1852, 440; Kazinczy Gábor – Egressy Gáborhoz (1861. júl. 10.) = MOLNÁR L. 1908, 19; KAZINCZY G. 1881, V.

¹⁷ Rákai 2006, 162.

diákjainak – így Nagy Imrének – a munkáit a Péczely József professzor által szerkesztett *Lant* című zsebkönyv (1832–1835) adja közre;¹⁸ az Eperjesi Evangélikus Kollégium Magyar Társasága, amelyben többek között Sárosy Gyula, Vachott Imre és Vachott Sándor forgatja a tollat, *Jácint* címmel ad ki 1836-ban diákalmanachot;¹⁹ a kolozsvári unitárius kollégium növendékei – köztük Kriza János – a *Remény* című zsebkönyvvel (1839–1841) lépnek a nyilvánosság elé;²⁰ a Sárospataki Református kollégiumban Ifjú Egyesület (Ifjak' Társasága, majd Nyelvmívelő Egyesület) néven működik önképzőkör, amely 1834-ben és 1837-ben *Parthenon* címmel jelentet meg zsebkönyvet.²¹ E pataki diáktársaság ismert – a *Parthenon* mellett jó néhány almanachban és lapban (leggyakrabban az *Athenaeumban* és a *Társalkodóban*) publikáló – verselői közé tartozik az alapító Szemere Bertalan,²² a titoknok és *Parthenon*-szerkesztő Ormós László,²³ a költői pályáját nagy tudatossággal építő Erdélyi János és Tompa Mihály,²⁴ a Kölcsény Ferenc patvaristájaként is tevékenykedő Pap Endre,²⁵ valamint az elnöki posztot egy ideig betöltő Kazinczy Gábor.²⁶ A Patakon 1836 és 1839 között teológiai tanulmányokat folytató Kun Bertalan ugyan nem szerepel(het) a *Parthenon* szerzői között, ám költői próbálkozásainak minden bizonnyal ez a diák-egyleti-önképzőköri poézis jelenti az elsődleges produkciós és recepciós közegét.

Az önképzőköri diákegyletek költői gyakorlata mögött álló teoretikus megfontolásokat Szemere Bertalan *Próbarajza egy alapítandó költői-egyesületnek S. Patakon 1832 24 Jan.* című alapszabály-tervezete teszi (be)láthatóvá. Bár a *Próbarajzban* feltűnik az a hagyományos szemléletmód, amely a költészetre a „tudományok” befogadásának propedeutikai, azaz előkészítő fokozataként tekint („A költés az, melly varázs szálakon vezérli az ifjakat a mélyebb tudományokba, s észrevétlenül megkönnyíti fáradságaikat.”)²⁷ Szemere a poézis szerepét nem korlátozza az *utile dulci*-elv jegyében fogant tudományközvetítésre. Ugyanis – Johann Gottfried Herdert és Johann Jakob Engelt követve – általános antropológiai funkcióval ruházza fel a költészetet: egyfelől az ifjúkor látásmódjaként, „saját világa”-ként tulajdonít neki rendkívüli jelentőséget (az ifjú „mindent költői színben néz és lát, – ezért van, h[ogy] nincs fiatal ki a költésre vagy költői művekhez inkább vagy kevésbé szenvedélyesen ne vonzatnék”); másfelől „az élet filosofiája”-ként definiálja azt: „Ha a költés virága az emberi szellemnek (Geist), az emberi erkölcsnek, ha ez legtisztább szava az ember szívének, és minden vágyainak: bódog az, kiben ez felvirúl. Nagy teljeségére (Fülle) mutat az a belső életnek, midőn valaki érzelmét és lángjait, ohajtásait

¹⁸ Nagy Imre emlékezete és versei 1841.

¹⁹ KÉKY 1935.

²⁰ HOFBAUER 1931.

²¹ *Parthenon* 1834; *Parthenon* 1837.

²² HARSÁNYI 1921; TÓTH 1991; CSORBA Z. 1994a.

²³ ABAFI 1877; GÁLOS 1914.

²⁴ T. ERDÉLYI 1981; KÉKY 1909.

²⁵ VÁCZY 1886.

²⁶ CSORBA Z. 1994b.

²⁷ SZEMERE 1832, 403. Erről lásd például: SZAJBÉLY 2001, 36.

olly világosan, teljesen adja elő, hogy az olvasó a költővel együtt szenved, együtt örül, a költőben él és érez, vele retteg és lelkesül”.²⁸ Egybehangzik ezzel a költészet-képzettel a *Parthenon* második kötetének – Eötvös Józseftől idézett – mottója: „Nem csak művészség a’ poësis, – a’ poësis szükség, egy jajkiáltása az emberi nemnek, melly jobb után vágyódik.”²⁹ Innen nézve a költészet nélkülözhetetlen eszköze a nevelődésnek, az (ön)képzésnek, az egyéni adottságok és képességek sikeres kibontakoztatásának, sőt az emberi kiteljesedésnek. A *Próbarajz* tehát a német populárfilozófia képzésideálját³⁰ követve kapcsolja össze a költészetet a *Bildung*gal, és emeli a diákegyleti keretekben intézményesülő önképzést a szisztematikus „oskolai tudományok” mellé. Úgy tűnik fel, a rendszeres verselgetés a pataki diák Kun Bertalan számára is az önképzés része, egzisztenciális jelentőséggel bíró, az élet megnevelését szolgáló írásos gyakorlat, vagyis olyan *dilettans* tevékenység, amellyel – legalábbis gagybátori lelkesszé választásáig – a tanulmányai végeztével sem hagy fel.

A harmincas–negyvenes évek fordulójának önképzőköri (eredetű) költészetét vizsgálva a műkedvelésnek nem csupán a szociológia-antropológiai, de a poétikai-esztétikai aspektusai is láthatóvá válnak. A *dilettans* verselés ebben az értelemben olyan (minta)követésnek tekinthető, amely gyakran – a Horatius által kárhoztatott – szolgálai utánzásban („O imitatores, servum pecus”)³¹ merül ki. A minta a német almanachköltészet, a lírikus Kölcsey Ferenc (a *Parthenon*ban a Pataki Ifjak Társasága „ártatlan dicsekedéssel” hirdeti, „hogy korában honának legnagyobb műphilosophjával, legműveltebb ’s legnemesebb érzésű emberével, édes viszonyban állott, és szeretettet, és örök hálára köteleztetett”³²), valamint a két Kisfaludy, Vörösmarty Mihály és legfőképpen Bajza József költészete. Kun Bertalan költeményeit vizsgálva látványosan mutatkozik meg Bajza meghatározó hatása. A Mohács-topossal operáló *Két Vándor* például az *Andalgást* és az *Apotheosist* követi (ez utóbbinak a versformáját is átveszi),³³ az *Emlékkönyvbe* az *Egy leánykának* a lenyomata.³⁴ Az *Epedés* sem csupán címében idézi fel Bajza *Epedését*,³⁵ a *Hattyú dal* pedig a *Tünődést*, a *Kesergést* és *Az eltűnt ifjúkort* másolja.³⁶ (A *hattyúdál*-motívumot egyébként előszeretettel verselik meg a diákegyletekből induló poéták: Kazinczy Gábornak, Erdélyi Jánosnak és Nagy Imrének is van ilyen című költeménye, Hiadornak [Jámbor Pálnak] pedig ilyen című kötete is.³⁷) A *Parthenon* köre – így Kun Bertalan is – már negligálja a régi kollégiumi diákpoezis alkalmi és profán (köz)költészeti hagyományát,³⁸

²⁸ SZEMERE 1832, 403–413. A költészet szívre való hatásáról lásd: SZAJBÉLY 2001, 52–74.

²⁹ *Parthenon* 1837, 2.

³⁰ Erről lásd: FÓRIZS 2009.

³¹ *Epist.* 1, 19, 19.

³² *Hálaemlék Kölcseynek = Parthenon* 1837, 10.

³³ KUN 1839e; BAJZA 1835, 97–102, 125–128.

³⁴ KUN 1839c; BAJZA 1835, 121.

³⁵ KUN 1839a; BAJZA 1835, 37–39.

³⁶ KUN 1840; BAJZA 1835, 9–12, 25–27, 33–36.

³⁷ *Verseimhez. Hattyúdál = KAZINCZY G. 1835, 37–38; ERDÉLYI 1840; Hattyú-dal = NAGY I. 1846, 166–188; HIADOR 1843.*

³⁸ Erről lásd: O. NAGY 1942; BÁN–JULOW 1964; KOMÁROMY 1992; NAGY J. 2000.

és eltávolodik a költészet taníthatóságán, az imitációs és propozíciós iskolai versgyakorlatokon alapuló iskolás (deákos) klasszicizmustól is.³⁹ (Ez utóbbi típusú *versificatió*t példázzák az 1793-tól 1806-ig Patakon tanuló Palóczy László költeményei,⁴⁰ valamint „A’ S. Pataki Éneklőkar” igazgatója, Nagy József által 1813-ban összeállított *Poétai Gyűjtemény* kötetei.⁴¹) Számukra a korszerű poézist a harmincas–negyvenes évek költészetének a „köznyelve”, az almanachlírát⁴² jelenti. E kifinomult, divatjelenségként is leírható versbeszédnek pedig az a Bajza a „betetőzője és népszerűsítője”,⁴³ aki – ahogy ezt Péterfy Jenő megállapítja – „az antik tógát nem húzta egy pillanatig sem a modern ruha fölé”.⁴⁴ Szembetűnő, hogy Kun Bertalan is ilyen „modern” módon írja át Kőlcseyt. A *Minden órámban...* 13–14. sorát („Fanni, Fanni mint Zephyr utánad / Sohajtásim szállnak untalan”) demitologizált változatában („Elíz! Elíz! – sohajtók szüntelen”) építi be *Epedés* című költeményébe.⁴⁵ Ugyanígy jár el a Kőlcsey-vers zárlatával is: a „Nékem, ah, csak Lethe’ áradása / Hoz segédet kínom’ lángjain!”-sorok „Vagy küldj halált, ha jönni kell neki, / Melly kínomat békére rengeti”-változatban válnak a *Hattyú dal* zárlatává.⁴⁶ A többnyire az epigonizmusban kimerülő önképzőköri (eredetű) poézis tehát – paradox módon – egy nagyon is korszerűnek tekinthető költészeti modor képviselője és népszerűsítője a harmincas-negyvenes évek irodalmi nyilvánosságában.

E versmodor (világnézeti) alapját a hétköznapisággal való szembenállás képezi: a *Parthenon* körében a versírás ugyan mindennapos, olykor rutinszerű önépítő gyakorlatként működik, de maguk a költemények a vágyottnak, a magasabb rendűnek, az eszményinek a megnyilvánulásai. Egy stilizált, intim világot jelenítenek meg, amelyben minden lírai beszélő az érzelmes emelkedettség választékos és kifinomult nyelvén szólal meg, és amely – mint egy ideális (idealizált) életmodell lehetséges kerete – a nemes(itett) alternatíváját jelentheti a köznapiság profán világának. Mindez összefüggésbe hozható azzal a „rezignációba hajló, a hétköznapiak elől a dilettáns művészkedésbe szívesen átlépő, polgári szellemű viselkedésformákat kifejező mentalitás”-sal, amelyet olykor biedermeierként szokás azonosítani.⁴⁷ Az almanachlírát ígésében verselő Kun Bertalan szövegekörpuszának is ez az érzékenység, kifinomultság és emelkedettség a meghatározó karakterjegye – akár konvencionális szemantikája felől nézve („a létel’ zajos hullámain” hánykolódó, a „bűn tengerét” bejáró „sajka” allegorikus önképe például számtalan változatban tűnik fel a korabeli

³⁹ Erről lásd: SZAUDER 1970; SZAJBÉLY 2001, 39–52.

⁴⁰ Palóczy költészetéről lásd: KILIÁN 1983;

⁴¹ NAGY 1813.

⁴² Az almanachlírától lásd: PÉNZES 1937; WÉBER 2002.

⁴³ PÉNZES 1937, 16.

⁴⁴ PÉTERFY 1882, 347. Toldy Ferenc Kisfaludy Károly érdemének tartja, hogy „emancipálta a költői előadást a görög mitológiai képes kifejezőmóddal a klasszikai népek életére és kifejezőmódjára célzó vonatkozások alól”. (TOLDY 1987, 227)

⁴⁵ KÖLCSEY 1832, 21; KUN 1839a.

⁴⁶ KÖLCSEY 1832, 23; KUN 1840, 175.

⁴⁷ FRIED 1991, 148. Lásd még: VAJDA 1977, 311, 312; WÉBER 1989, 44.

költészetben),⁴⁸ akár neológias lexikáját vizsgálva. Péterfy Jenő fent idézett gondolatmenetét folytatva: „Bajza verseiben a kiesett görögös képek helyét az újabb költői nyelv csinálmányai: oly képtelen kifejezések foglalják el, mint »bájhon, gyászhon, tanupart, szerencsepart, nyugpart, nyugpárna, rózsaeév, lélekvirág« stb. stb. összetettek.”⁴⁹ Kun Bertalan költeményeit is az ilyen „bajzás” frázisok uralják: például a „báj-szak” a *Tünődésből*, a „sir-orom” a *Fellegekhez*ből, a „búfölleg” *A’ számüztől* kerülhet át a *Hattyú dalba*;⁵⁰ az *Élet* „nyugpart”-jának és az *Epedés* „békepart”-jának a forrása minden bizonnyal *A’ vándor alkonydala*, a *Sajkadal* és *A’ vihar*;⁵¹ a *Németből* „bájrózsafény”-e *Az eltűnt ifjukorban*, a *Reménytelen* „lángsziv”-e pedig az *Emlékűlben* lelhető fel.⁵²

Kun Bertalan különösen vonzódik „az almanachlira igazi műfajá”-hoz,⁵³ a többnyire jambikus, olykor trocheikus rímes strófákban megformált, elégikus dalhoz. E resignációtól áthatott, melankolikus költemények témakészlete is szokványos: az epekedő, búsongó szerelem (*Epedés*), az időszembesítésre épülő, stilizált halálképzetre kifuttatott sorspanasz (*Hattyú dal*; *Reménytelen*), a moralizáló, erényt dicsőítő, vagy éppen a *vanitatum vanitas* tanát hirdető, merengő életbölcselet (*Erény és emlékezet*; *Csend és zaj*; *Élet*). Kun Bertalan verskorpuszának másik alapműfaja az elsősorban Kölcsey, Kisfaludy Károly és Bajza által divatosá tett, a harmincas–negyvenes évek kollégiumi-önképzőköri költészetében is rendkívül népszerű ballada és/vagy románc. A műfaj már a *Parthenon* első kötetében felbukkan (lásd például Ormós László *Szigethvár* és *A’ honleány* című „balládá”-it),⁵⁴ a második kötetben pedig külön fejezetet kapnak a *Balladák. Románczok*.⁵⁵ A pataki ifjak nagy sikerrel vesznek részt a Kisfaludy Társaság „1837-ben kitett” balladapályázatán: Pap Endre *Bélája* „első helyet”, Kazinczy Gábor *Béla hercege* „másod helyet” nyer dicséretet.⁵⁶ A *Parthenon* második kötetének fejezetcíme is jelzi, hogy a „balláda” és a „románcz” a korabeli műfajtudatban nehezen szétválasztható, olykor teljesen összemosódó fogalmak.⁵⁷ E műfajok Kun Bertalan költői gyakorlatában sem különülnek el, hiszen számára is az a Bitnicz Lajos közvetíti a korszerű poétikai ismereteket, aki így összegezz *Magyar nyelvtudományának* (1837) *A’ romanza és ballada* című fejezetében: „A’ romanza és ballada romános történetet beszél el lyrai formában. Innen középhe-lyen áll a’ lyrai és elbeszélő költés közt, ettől tárgyat, amattól formát kölcsönözvén

⁴⁸ KUN 1839b; FV, 98. Lásd például Bajza *Sajkadal*, *Vándor’ alkonydala*, *Élet*, *A’ vihar* és *A’ két parton* című költeményeit (BAJZA 1835, 69–71, 93–94, 96, 103–105, 144–149). A *sajka*-közhelyről lásd: SZEGEDY-MASZÁK 1980, 42–43.

⁴⁹ PÉTERFY 1882, 350.

⁵⁰ KUN 1840, 173, 174; BAJZA 1835, 9, 30, 113.

⁵¹ FV, 98; KUN 1839a; BAJZA 1835, 71, 94, 104.

⁵² FV, 114, 135; BAJZA 1835, 18, 33.

⁵³ PÉNZES 1937, 33.

⁵⁴ *Parthenon* 1834, 66–73, 115–119.

⁵⁵ *Parthenon* 1837, 53–91.

⁵⁶ PAP 1841; KAZINCZY G. 1838; KAZINCZY G. 1841.

⁵⁷ Erről az összemosódásról lásd például a Kölcsey-kritikai kiadás vonatkozó kötetének jegyzetanyagát: KÖLCSEY 2001, 574–575, 775–776, 786–787.

[...] Kifejlése mind szomorú mind víg lehet [...] Kétféle tárgyához képest hangja majd szomorú és komoly, majd víg és enyegő. Ezt nevezik az újabbak romanzának, amazt pedig balladának.”⁵⁸ E definíciót már csak azért is érdemes (fel)idézni, mert Kun Bertalan szó szerint másolja le és illeszti be *Följegyzések és versek* című kéziratcsomójába.⁵⁹ (E kéziratcsomóban Bitnicz munkájának egy másik fejezete, *A' dramai költésről* is megtalálható.⁶⁰) Kun Bertalan balladáinak tematikájában is követi a divatot: tragikus szerelmi történeteket versel meg (*Fogoly szűz; Hűtlen nő; Özvegy*), a „lovagkorból” vett hazafias históriákhoz nyúl vissza (*Kont keserve; Gejza Herceg; Hunyad*), valamint a fejedelmi gőg, illetve a fősvénység felett ítélkezik (*A' Kényúr; Királyi nász; Hajós; Álomgyilkos*). Legtöbb balladája Chevy Chase-strófákban (azaz angol-skót balladaformában) íródik – minden bizonnyal Kölcsey *Szép Lenkájának*, Kisfaludy Károly *A jövevényének* vagy éppen Bajza *Ilonkájának* a hatására, illetve a pataki diáktársak példáját követve.⁶¹

Kun Bertalan jórészt kéziratban maradt, az ifjúkor rekvizitumának tekinthető verskorpusza tehát *dilettans* alkotói gyakorlat eredménye. Ez a műkedvelő verselés egyfelől olyan önképzésnek tekinthető, amely szociológiai-antropológiai alapját jelentő a harmincas–negyvenes évek diákegyleti-önképzőkori (eredetű) költészetének; másfelől olyan epigonizmusként azonosítható, amely jelentősen behatárolja ennek az iskolás (illetve iskolai) *versificatiótól* eltávolodó, a verselést korszerű minták – elsősorban az almanachlira – alapján rendszeres önértelmező-önkitaljesítő tevékenységgé alakító poézisnek a poétikai-esztétikai lehetőségeit.

BIBLIOGRÁFIA

ABAFI 1877

ABAFI Lajos: Ormós László. *Figyelő* 3, 1877, 199–207.

BAJZA 1835

Bajza' Versei. Pest, 1835.

BAJZA–TOLDY 1969

Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Kiad. OLVÁNYI Ambrus. Budapest, Akadémiai, 1969 (A Magyar Irodalomtörténet Forrásai, 9).

BÁN–JULOW 1964

BÁN Imre–JULOW Viktor: *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Budapest, Akadémiai, 1964.

BITNICZ 1837

BITNICZ Lajos: *Magyar nyelvtudomány*. I–II. Pesten, 1837.

⁵⁸ BITNICZ 1837, II, 212–213.

⁵⁹ *Romanza, és ballada* = FV, 139.

⁶⁰ FV, 133–135. Lásd: BITNICZ 1837, II, 231–239.

⁶¹ Lásd például Pap Endre *Vérütczáját* (*Parthenon* 1837, 55–68.) és Kazinczy Gábor – fent említett – *Béla herczegét*.

CZUCZOR–FOGARASI 1867

CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. IV. Pest, 1867.

CSORBA S. 1985

CSORBA Sándor: Szemere Bertalan „próbarajza” a pataki kollégium költői egyesülete számára. *Irodalomtörténet* 67/2. 1985, 387–414.

CSORBA Z. 1994a

CSORBA Zoltán: Szemere Bertalan, a költő és prózaíró. In: CSORBA Zoltán: *Miskolc és Borsod az irodalomban. Irodalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. PORKOLÁB Tibor. Miskolc, 1994, 195–205.

CSORBA Z. 1994b

CSORBA Zoltán: *Kazinczy Gábor*. Miskolc, B.-A.-Z. Megyei Honismereti Bizottság, 1994.

DOBROSSY 1996

DOBROSSY István: Kun Bertalan (1817–1910). In: DOBROSSY István: *Miskolc írásban és képekben*. 3. Miskolc, FORMA GMK, 1996, 41–44.

ERDÉLYI 1840

ERDÉLYI János: Ifjúkor’ hattyúdala. *Athenaeum* 1/21. 1840, 329.

EVVA 2007

EVVA Margit: Kókai Kun Bertalan püspök élete és munkássága. *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve* 17. 2007, 217–221.

FÓRIZS 2009

FÓRIZS Gergely: „Álpeseken Álpesek emelkednek” *A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*. Budapest, 2009 (Klasszikusok).

FRIED 1991

FRIED István: Szempontok a „biedermeier” fogalmának értelmezéséhez. *Helikon* 37/1–2. 1991, 139–147.

FV

[KUN Bertalan:] *Följegyzések és versek*. A Sárospataki Ref. Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára, Kt. 796.

GÁLOS 1914

GÁLOS Rezső: Ormós László önéletrajza. *Irodalomtörténeti Közlemények* 24/3. 1914, 347–351.

HADOBÁS 2005

HADOBÁS Pál: *Edelény és környéke az irodalomban*. Edelény, 2005 (Edelényi Füzetek, 34).

HARSÁNYI 1921

HARSÁNYI István: Szemere Bertalan sárospataki diákkorabeli eddig ismeretlen versei. *Irodalomtörténeti Közlemények* 29–31/1. 1921, 213–240.

HÁSZ-FEHÉR 2015

HÁSZ-FEHÉR Katalin: Rossz költők társasága. Az epigonizmus es dilettantizmus természetrajza a 19. századi magyar irodalomkritikai gondolkodásban I. *Tanulmányok / Studije (Novi Sad)* 49/2. 2015, 45–68.

HÁSZ-FEHÉR 2016

HÁSZ-FEHÉR Katalin: A dilettantizmus kérdése a 19. század közepének kritikáiban (Rossz költők társasága II.) *Acta Historiae Litterarum Hungaricum* 32/1. 2016, 79–118.

HIADOR 1843

HIADOR [JÁMBOR Pál]: *Hattyúdalok*. Pest, 1843.

HOFBAUER 1931

HOFBAUER László: *A Remény című zsebkönyv története (1839–1841)*. Cluj–Kolozsvár, 1931 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 30).

JAKAB 1879–1880

JAKAB Elek: Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor. *Figyelő* 7. 1879, 15–36, 184–200, 241–257, 322–343, VIII (1880), 13–20.

KAZINCZY 2009

KAZINCZY Ferenc: Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei. Költött történet. In: KAZINCZY Ferenc: *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek*. Kiad. BODROGI Ferenc Máté–BORBÉLY Szilárd. Debrecen, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei), 115–191.

KAZINCZY G. 1835

KAZINCZY Gábor: *Szerelem' könyei*. S. Patakon, 1835.

KAZINCZY G. 1838

KAZINCZY Gábor: Béla herceg. A' Kisfaludy-társaságtól dicséretet nyert pályaballada. *Athenaeum* 1. 1838, 343–346.

KAZINCZY G. 1841

KAZINCZY Gábor: Béla herceg. A Kisfaludy-Társaságnak 1837-ben kitett költői jutalmára készült és másod helyt dicséretet nyert ballada. *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai* 1/39. 1841, 101–106.

KAZINCZY G. 1852

KAZINCZY Gábor: Bacsányi János. Nyílt levél Toldy Ferenchez. *Új Magyar Muzzeum* 2/1. 1852, 438–453.

KAZINCZY G. 1881

KAZINCZY Gábor: Előszó. In: Molière: *Tartuffe. Vígjáték öt felvonásban*. Ford. KAZINCZY Gábor. Budapest, 1881 (Molière Vígjátékai, 1).

KÉKY 1909

KÉKY Lajos: Tompa Mihály ifjúkori költészete. *Budapesti Szemle* 138/388–390. 1909, 57–80.

KÉKY 1935

KÉKY Lajos: Az eperjesi kör. In: *Emlékkönyv Berzeviczy Albert úrnak, a M. Tud. Akadémia elnökének, tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából*. Budapest, 1934, 278–283.

KILIÁN 1983

KILIÁN István: „Kézben fegyverrel, harcon elesni dicső”. Palóczy László költészetéről, születésének kétszázadik évfordulóján. *Napjaink* 22/10. 1983, 36–39.

KOC SIS 2010

[KOC SIS Attila:] „Meredek sziklák között...”, 1817–1910. Száz éve halt meg, 1910. szeptember 28., *Kun Bertalan, a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke*. Dövény, [2010].

KOMÁROMY 1992

KOMÁROMY Sándor: *A XVIII. századi sárospataki kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények*. Debrecen, 1992 (Folklór és Etnográfia, 61).

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY 2009

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY Ágnes: Kun Bertalan püspök retorikai elmélete és gyakorlata. In: *Comenius és Kazinczy szellemében*. Szerk. FÖLDY Ferenc–KISS Ferenc–KOVÁTS Dániel. Sárospatak, 2009, 91–102.

KÖLCSEY 1832

KÖLCSEY Ferenc: *Versek*. Kiad. SZEMERE Pál. Pesten, 1832 (Kölcsey Ferencz' Munkái, 1).

KÖLCSEY 2001

KÖLCSEY Ferenc: *Versek és versfordítások*. Kiad. SZABÓ G. Zoltán. Budapest, 2001 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái).

Közhasznu esmeretek tára 1839

Közhasznu esmeretek tára a' Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva. IV. Pesten, 1839.

KUN 1838

KUN Bertalan: Királyi nász. In: *Részvét gyöngyei*. Budán, 1838, 122–125.

KUN 1839a

KUN Bertalan: Epedés. *Társalkodó* 1839/11 (febr. 6.), 41.

KUN 1839b

KUN Bertalan: Erény és emlékezet. *Társalkodó* 1839/60 (júl. 27.), 237.

KUN 1839c

KUN [Bertalan]: Emlékkönyvbe. Angolból. *Athenaeum* 1. 1839, 762.

KUN 1839d

KUN Bertalan: A' Kényúr (Ballada). *Koszorú* 1839, 91–93.

KUN 1839e

KUN B[ertalan]: Két Vándor. *Koszorú* 1839, 111–112.

KUN 1840

K. E. [KUN Bertalan]: Hattyú dal. *Koszorú* 1840, 173–175.

KUN 1842

A' keresztyénpap. Jellemrajza a' papi hivatásoknak, egyházi beköszöntő beszédben, melyet papi hivatalábai belépésekor elmondott az abauji egyházmegyében Gagy-Bátorban 1842. évben tavaszhoz 10-kén Kún Bertalan. S. Patakon, 1842.

KUN 1844

[KUN Bertalan:] *Viszhangok 1840dik évből a' Magyar Clerusnak a' vegyesházasságok' ügyében. Lipcsében, 1844.*

KUN 1855

KUN Bertalan: *Egyházi szónoklattan. Használható minden hitfelekezetű, különösen protestáns lelkészek által. Miskolczon, 1855.*

KUN 1859

A keresztyéni vigasztalás oszlopa a jeles emberek sírjánál. Halotti beszéd néhai boldog emlékezetű Jakabfalvi Jakabfalvy András felett. Elmondta a G. Bátor templomban egyházi beszéd után, 1859. év Martius 5. napján Kún Bertalan. Miskolcz, 1859.

KUN 1860

Mi örökíti, s teszi áldottá köztiünk a nagyemberek emlékezetét? Egyházi beszéd, melyet néhai Gr. Széchényi Istvánnak, a legnagyobb magyarnak gyász-émlékünnepé alkalmával a miskolczi helyét hitvallásuak avasi templomában 1860-ik év Aprilis 22-ik napján elmondott Kún Bertalan miskolczi h. h. lelkész. Miskolcz 1860.

KUN 1865

Gyászhangok néhai Piskóty Jánosné szül. Bató Eszter asszony felett. (M meghalt 1865-ik év május 13-ik napján.) és korán elhunyt kis testvére Bató Birike felett. (M meghalt 1846-dik év September 3-dik napján.). Miskolcz, 1865. [K. B. beszédével]

KUN 1866

Ima és egyházi beszéd, melyeket néhai Piskóty Jánosné szül: Bató Eszter asszony óhajtása folytán a miskolczi hely. hitv. evangyéliomi egyház számára szüléi által öntetett nagy harang ünnepélyes felavatása alkalmával 1866-ik év Majus 13-ik napján a miskolczi egyházgyülekezet új templomában elmondottak Kun Bertalan és Misley Károly. Miskolcz, 1866.

KUN 1868

Az egri reformált leányegyház imaházának ünnepélyes felavatásakor 1867. szeptember 15. elmondott egyházi beszédek. Sárospatak, 1868. [K. B. beszédével]

KUN 1873

Emléklapok vajai idősb Báró Vay Miklós félszázados egyházi hivataloskodásának örömmünnepe alkalmából. Szerk. SZINYEI Gerzson. Sárospatak, 1873. [K. B. beszédével]

KUN 1879

Halotti beszédek és imák, melyek mélt. idősb Szathmáry Király Pál úr halotti gyászisztességteletekor Budapesten, Felső-Zsolczán és Boldván tartattak. Budapest, 1879. [K. B. beszédével]

KUN 1900

KUN Bertalan: *Jubileumi egyházi beszéd. Miskolczi ötven éves papságom évfordulóján. Elmondottam 1900. június hó 10-én.* Miskolcz, 1900.

LÉVAY 1907

LÉVAY József: *A patriárka. Vasárnapi Ujság* 54/8. 1907, 142.

Levelező-könyv 1834

Legújabb, leghasználhatóbb pesti magyar-német levelező-könyv. Pesten, 1834.

MÁRTON 1810

MÁRTON József: *Magyar-német és német-magyar lexikon, vagyis szókönyv. Második darab. Német-magyar rész.* Bétsben, 1810.

MOLNÁR L. 1908

Egressy Gábor és kortársai. Levelek Egressy Gáborhoz (1835–1865). Kiad. Molnár Lajos. Budapest, 1908.

NAGY 1813

Poétai gyűjtemény. I–II. Szerk. NAGY Jó'sef. S. Patakon, 1813.

NAGY I. 1846

NAGY Imre *Versei.* Kiad. NAGY János. Pesten, 1846.

Nagy Imre emlékezete és versei 1841

Nagy Imre emlékezete és versei. *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai* 1. 1841, Toldalék, 255–280.

NAGY J. 2000

NAGY Júlia: *Református kollégiumi irodalom és kultúra a XVIII–XIX. században.* Budapest, 2000 (Változó Világ, 38.)

O. NAGY 1942

O. NAGY Gábor: *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában.* Debrecen, 1942.

PAP 1841

PAP Endre: Béla. *A Kisfaludy-Társaságnak 1837-ben kitett költői jutalmára készült és első helyt dicséretet nyert balláda.* *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai* 1. 1841, 89–100.

Parthenon 1834

Parthenon. Zsebkönyv. A' S. Pataki Magyar Nyelvmívi-társaságtól. I. S. Patakon, 1834.

Parthenon 1837

Parthenon. Kiadja A' Sáros-Pataki Magyar Társaság. II. Szerk. ORMOS László. S. Patakon, 1837.

PÉNZES 1937

PÉNZES Balduin: *Az ügynevezett „almanach-líra”.* Pannonhalma, 1937 (Pannonhalmi Füzetek, 19).

PÉTERFY 1882

PÉTERFY Jenő: Bajza József (1821–1828). *Budapesti Szemle* 10/69. 1882, 321–355.

RADÁCSI 1891

RADÁCSI György: A mi ünnepeltünk. 1891. szept. 20. *Sárospataki Lapok* 38. 1891, 825–829.

RÁKAI 2006

RÁKAI Orsolya: A többi néma csend (A laikus olvasás némaságáról). In: RÁKAI Orsolya: *Utazások a fekete királynővel. Írások írásról és irodalomról.* Budapest, 2006, 161–173.

SZAJBÉLY 2001

SZAJBÉLY Mihály: *„Idzanak a' magyar tollak”.* Irodalomszemlélet a magyar felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig. Budapest, 2001 (Irodalomtudomány és Kritika).

SZAUDER 1970

SZAUDER József: A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában. In: SZAUDER József: *Az estve és az álom. Felvilágosodás és klasszicizmus.* Budapest, 1970, 92–122.

SZEGEDY-MASZÁK 1980

SZEGEDY-MASZÁK Mihály: A magyar költészet főbb típusai a kései XVIII. és a korai XIX. században. In: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok.* Budapest, 1980 (Elvek és Utak), 37–74.

SZEMERE 1832

SZEMERE Bertalan: Próbarajza egy Alapítandó Költői-egyesületnek. S. Patakon 1832 24 Jan. In: CSORBA S. 1985, 390–414.

SZENDREI 1911

SZENDREI János: *Miskolcz város története és egyetemes helyirata.* IV. Miskolcz, 1911.

SZINNYEI 1900

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* VII. Budapest, 1900.

T. ERDÉLYI 1981

T. ERDÉLYI Ilona: Erdélyi János Sárospatakon. In: *A Sárospataki Református Kollégium Története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*. Budapest, 1981, 229–244.

TOLDY 1987

TOLDY Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebb időktől a jelen korig. Rövid előadásban. 1864–1865*. Budapest, 1987.

TÓTH 1991

TÓTH Albert: Szemere Bertalan sárospataki éve. In: *Szemere Bertalan és kora*. I. Szerk. RUSZOLY József. Miskolc, 1991 (Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv, 7), 15–23.

VÁCZY 1886

VÁCZY János: Pap Endre élete. *Fővárosi Lapok* 1886/283–284. 2059–2061, 2067–2069.

VAJDA 1977

VAJDA György Mihály: A biedermeier. *Irodalomtörténeti Közlemények* 81/3. 1977, 301–312.

WÉBER 1989

WÉBER Antal: A biedermeier-jelenségről. *Irodalomtörténeti Közlemények* 93/1–2. 1989, 34–47.

WÉBER 2002

WÉBER Antal: Az almanach-líráról – másként. *Irodalomtörténet* 33/3. 2002, 317–338.

ZOVÁNYI 1977

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk. LADÁNYI Sándor. Budapest, 1977.